

EMLÉKEIM VICTOR LUNDY ÉS GEORGE NELSON TERVEZŐIRODÁIRÓL

1965-ben Ausztriában, egy Alpbach nevű tiroli faluban évente tartott nyári szabadegyetemen ismertem meg amerikai születésű feleségemet, aki akkoriban már évek óta Münchenben élt amerikai emigrációjukból szülőföldjükre, Németországba visszatért szüleivel. Amikor kétéves kapcsolat után házasságról kezdtünk beszélni, megkérdeztem, hogy hajlandó lenne-e Pestre költözni. Azt válaszolta, hogy esze ágában sincs – amit én két sikertelen 1956-os disszidálási kísérlet után és a helyi viszonyokat ismerve nagyon jól meg tudtam érteni. Ezért úgy döntöttünk, hogy én fogok elmenni Magyarországról. Megbeszéltük, hogy – mint azt akkoriban sokan csinálták – egy nyugat-európai turistaút végén „el fogok felejtetni” hazatérni. Így is történt. Úgy döntöttünk, hogy Amerikában, New Yorkban fogunk letelepedni, ahol anyám két testvére és anyai nagyanyám már régóta élt.

A disszidálásom utáni hónapokban szüleimnek sikerült kijuttatni Münchenbe néhány fotót és tervrajzot az általam tervezett épületekről és üzletbelsőkről. Ez nem volt kockázatmentes. Például az író Hegedüs Géza, szüleim jó barátja, lebukott a határon, amikor vonattal Ausztriába ment, és a magyar határőrök vagy vámosok találtak nála egy csomó fénymásolatot az Ipartervben készített terveimről, melyeket részemre próbált kivinni. Géza persze azt mondta nekik, hogy ő az ilyesmihez egyáltalán nem ért, és nem tudja, mi van az összehajtott papírokon, amelyeket a szüleimtől kapott. Anyám pedig azt hazudta az őt faggató hatóságoknak, hogy ő csupán ki akart juttatni nekem néhány dolgot, amiket az otthoni papírjaim között talált. Ez persze nem volt igaz, mert a másolatokat az Ipartervben dolgozó egyik barátom csinálta számomra, s komoly következményekkel járt volna, ha ez kiderül.

1967 decemberében, Münchenben volt az esküvőnk, és januárban érkeztünk New Yorkba, ahol eleinte anyám 1956-ban disszidált hűgánál laktunk. Már két héttel érkezésünk után elkezdtem állást keresni. Szerencsémre akkoriban éppen konjunktúra volt az amerikai gazdasági életben, és ez megkönnyítette a feladatomat. Elmentem a New York állam által fenntartott állasközvetítő irodába, ahol a mérnöki állásokat kezelő tisztviselőnek be kellett számolnom iskolai végzettségemről és szakmai tapasztalatomról. Miután a pasas átnézte a szüleim által utánam küldött munkáimból összeállított portfólió-mappát, és látta, hogy – ha nem is tökéletesen, de – viszonylag folyékonyan tudok angolul beszélni, mutatott egy listát az építész rajzolókat kereső tervezőirodákról, és röviden elmondta, hogy az irodák nagyjából hány alkalmazottat foglalkoztatnak és milyen jellegű tervekre specializálódnak.

A felsorolt legtöbb építészcégről addig egyáltalán nem vagy csak alig hallottam, de felfigyeltem Victor Lundy nevére, mert néhány művére emlékeztem azokból az amerikai építészeti folyóiratokból, amelyeket a Lakótervben dolgozó apám a vállalati könyvtárból kikölcsönzött és hazahozott. Valamennyire fel tudtam idézni egy-két temploma fából készült tetőszerkezetének szinte romantikusan expresszív hajlított formáit, de a munkái közül főleg egy óriási New York-i üzlet belső terének falécekből kialakított és valamiféle egzotikus templomra emlékeztető oszlopai és azokból kinövő boltívei maradtak meg emlékezetemben. Sőt az *Architectural Forum* nevű amerikai folyóiratban megjelent enteriőr fotóit készítő fotográfus, George Cserna nevére is emlékeztem, részben a nagyszerű felvételek, részben pedig a magyar eredetre utaló név miatt.

Nemcsak Lundy hangsúlyosan egyéni, a modern építészet ortodoxiájától különböző tervei miatt akartam először nála próbálkozni, hanem azért is, mert az ügynökség tisztviselője elmondta, hogy míg az összes többi építészcégnél tervezők és rajzolók tucatjai dolgoznak, Lundy-nál csak négy. Ez vonzónak tűnt, mert azt reméltem, hogy egy olyan irodában, ahol az alkalmazottak valószínűleg kevésbé szakosodottak, gyorsabban belejöhettek az amerikai építészeti gyakorlatba. Az is vonzott, hogy irodája csak körülbelül 20 perces sétányira volt nagynénémtól, ahol laktunk.

Lundy – egy hírnevéhez képest meglepően fiatal ember – szívélyesen fogadott, s miután kikérdezett addigi építészeti tapasztalatomról és átnézte munkáim portfólióját, felajánlotta, hogy dolgozzak nála – igaz, még az akkori fogalmak szerint is abszurdan alacsony fizetéssel. Ha jól emlékszem, heti 130 dollár fizetéssel kezdtem, s ebből persze még adót is kellett fizetnem. Egyébként amikor ezeket a sorokat most, 2021 áprilisában írom, a 98. évét betöltött Lundy még él Texas államban, ahova 1976-ban költözött.

Néhány nap alatt egész jól hozzászórtam a tervrajzoknak az amerikai inch és foot hosszúságú mértékeken alapuló léptékeihez. Ebben nagyban segített, hogy bennük a valóság és a tervrajzok közti méretarány szinte ugyanaz volt, mint a Magyarországon használt építészeti léptékeknél. Ugyanis az amerikai 1/8 inch = 1 foot és 1/4 inch = 1 foot léptékek a tervrajzokon alig különböztek az általam megszokott 1:100-asoktól és 1:50-esektől.

Mint hamarosan észrevettem, Lundy minden tervezői munkát magának tartott meg, és diplomás építész alkalmazottait csak rajzolóként és szerkesztőként foglalkoztatta. Ez engem egyáltalán nem zavart, mert először az amerikai tervrajzi konvenciókkal és az ottani épületanyagokkal, épületszerkezetekkel akartam megismerkedni. A tervrajzokon szokásos szimbólumokat és rövidítéseket megtanulni sem bizonyult sokkal nehezebbnek, mint a mértékegységeket, viszont sok hónapba került, amíg kiismertem magam az építőanyagoknak a magyarországinál nagyságrendileg nagyobb választékában. Például míg Magyarországon akkoriban csak körülbelül négyfajta burkolótégla között lehetett választani, az USA-ban több száz fajta ilyen téglát árultak.

Lundy irodájában nem volt titkárnő, mert nem akart erre pénzt kiadni. Ehelyett ő maga pötyögte le írógépén a leveleit, és építész alkalmazottainak kellett a telefonhívásokra válaszolni. Pontosán megadta nekünk, hogy mit kell ilyenkor mondanunk: „Victor Lundy’s office. May I help you?” Engem azonban megkért, hogy szörnyű akcentusom miatt ne válaszoljak a telefonhívásokra. „Ha te megszólalsz, az olyan, mintha a szovjet követségen vették volna fel a telefont” – mondta.

Magyarországról hozott angoltudásom nagyjából elegendő volt a mindennapi társalgáshoz, de sem az építészeti szakkifejezéseket, sem az amerikai szlenget nem ismertem. Egyik kollégám kedvesen segített nyelvtudásom hiányait kipótolni: építészeti szakkifejezésekre tanított, valamint az általam egyáltalán nem ismert jassznyelvre: trágárságokra és a nemi élettel kapcsolatos mondásokra. Ezeket a szavakat egy külön szótárfüzetbe írtam, s szabad perceimben szorgalmasan tanulgattam. Egy nap elvesztettem a füzetet a földalattin, s aki megtalálta, jót mulathatott az építészeti műszavak és trágárságok furcsa keverékén. Néhány hónap után már kevésbé fárasztott az angol beszéd, mint eleinte, és másokat megérteni sem okozott már akkora nehézséget, bár erős akcentusom a mai napig nem tűnt el.

Eleinte annyira bizonytalannak éreztem magam, ha angolul kellett valamit írnom, hogy mindig átnéztem írásaimat a feleségemmel vagy az egyik kollégámmal. De néhány év elteltével ez is kezdett jobban menni. Amikor 1976-ban újra állás után néztem, az ottani főnök felhívta korábbi munkaadómat, hogy megkérdezze: tudok-e rendszeren angolul írni. „Egész jól tud írni – hangzott a válasz. – Sőt szívesebben veszem, ha ír, mert akkor legalább nem kell a rémes kiejtését hallgatnom!”

Ám az írás nemcsak Amerikában okozott gondot, hanem már akkor is, amikor még

Magyarországon éltem. Olyan gátlásaim voltak e téren, hogy még egy magyar nyelvű levelet sem mertem piszkozat nélkül megírni. A sors iróniája, hogy a nyugdíjba vonulásom óta eltelt közel húsz év jelentős részét magyar és angol nyelvű könyvek írásával töltöm, de szerencsére most már a kiadók szerkesztői is kevés hibát találnak kézírataimban.

A nagynénémnél szinte semmire sem kellett pénzt kiadnunk, így júliusra még a pötöm fizetésemből is sikerült annyit megtakarítanunk, hogy saját lakást bérelhettünk. Igaz, nem Manhattanban, ahol a lakbérek túl magasak voltak számunkra, hanem a város egy másik részében, az East River túloldalán elterülő, a munkahelyemtől és rokonaimtól földalattival csak úgy 20-25 percnyi távolságra levő Astoria nevű negyedben. Akkoriban délolasz és ír bevándorlók tették ki ott a lakosság többségét. A negyed a főutcák kivételével nagyrészt egyemeletes, előkertes családi és sorházakból állt. A csemegeüzletek tele voltak importált olasz élelmiszerekkel, a cukrászdákban főleg olasz jellegű süteményeket lehetett kapni, és rengeteg volt a friss zöldségeket áruló kis bolt – mindez nagyon tetszett nekünk.

Az irodájában töltött néhány hónap után kezdtem megérteni, hogy Victornak nyilvánvaló tehetsége, hírneve és a szakfolyóiratokban rendszeresen közölt munkái dacára miért van hasonló kvalitású és ismertségű építészeknél sokkal kisebb irodája, és hogy miért okoz még annak fenntartása is állandó anyagi nehézséget számára. Bár az általa tervezett épületek egyáltalán nem voltak hagyományos stílusúak, ő alapjában véve régimódi építész volt, akit – legalábbis akkoriban, amikor nála dolgoztam – épületeinek formái és kifejező ereje jobban érdekelt, mint a funkciója. Az építészetet elsősorban a művészi önkifejezés eszközének tartotta – szinte úgy, mint egy képzőművész. Több épületén használt újszerű szerkezeteket, például laminált fa tartókat több templomának kecsesen ívelő tetőszerkezeténél, függesztett tetőszerkezetet más templomainál vagy felfújt műanyag membrán szerkezetet két kiállítási pavilonjánál, de mindebben főként csak azt értékelte, hogy ezek újfajta, expresszív formákat tettek lehetővé.

Büszkesége, indulatos természete és merev ragaszkodása a tervezői döntéseihez nyilvánvalóan hozzájárult ahhoz, hogy nem kapott több megbízást, és ennek következtében nem volt nagyobb irodája. Jól emlékszem arra, amikor Henry Luce III., a nagyhatalmú médiamágnás Henry Luce II. ugyancsak dúsgazdag fia és a Luce Foundation elnöke eljött az irodába, hogy a St. Bernard iskola igazgatósága és kurátorai nevében megnézzék az iskola terveit. Amikor Luce valami változást javasolt a terven, az iroda másik végéből is hallottam Lundy emelt hangú válaszát: „a csecsemő megszületett, azon már nem lehet változtatni”. A New Jersey-beli Gladstone város egy parkszerű részébe tervezett, pavilonos jellegű iskola valóban nagyon szép kis épületcsoportja ugyan megépült, de nyilván nem véletlen, hogy Victor nem kapott több felkérést Luce-től.

Pedig Victor a legnagyobb áldozatokat is hajlandó volt meghozni azért, hogy alkalma legyen alkotni. Anstisszal, második feleségével és gyerekükkel a Connecticut államban levő, tengerparti Guilfordban lakott, de csak hétvégeként vonatozott oda, míg hétközben a New York-i irodájában aludt, mert nem volt pénze lakást bérelni. Gondosan titkolta az irodájának helyét adó városi sorház tulajdonosa előtt, de még a saját alkalmazottai előtt is, hogy az irodájában alszik, ez ugyanis ellentmondott az általa aláírt bérleti szerződésnek. Naponta még jóval a munkaidő kezdete előtt elment egy kávézóba reggelizni, és csak az alkalmazottakkal egy időben tért vissza, úgy téve, mintha a lakásából jönne.

Victor irodája révén ismerkedtem meg és kerültem jó barátságba Cserna Györggyel, az egyik legismertebb és legkiválóbb amerikai épületfotográfussal, akinek amerikai szakfolyóiratokban látott néhány felvételére – mint említettem – már pesti kezdő építész koromban felfigyeltem. Úgy ismerkedtem meg vele, hogy egy alkalommal Victor velem küldött el egy nagyméretű perspektíva rajtot Csernához, aki nemcsak az ilyen rajzokat reprodukálta számára, hanem az összes olyan épületet is fényképezte, amelyet Lundy New York-i

korszakában tervezett. Már akkor, a Gyurival folytatott első beszélgetésemtől kiderült, hogy a magyar származáson túl mennyi szál köt össze bennünket: közös ismerősök, közös érdeklődési területek és még sok más. Amikor beszámoltam erről feleségemnek, elhatároztuk, hogy meghívjuk Gyurit és svájci francia feleségét vacsorára. Hamarosan nagyon jó barátok lettünk, gyakran jöttünk össze, együtt mentünk kirándulni és komolyzenei hangversenyekre (mindketten lelkes zenebarátok és megszállott lemezgyűjtők voltunk), rengeteget beszéltünk ételekről és az étkezéskultúráról, ami mindkettőnknek nagyon érdekelt, sőt egyszer közösen béreltünk egy házat Vermontban, és együtt nyaraltunk ott. A nyolcvanas évek végén Gyuri, aki addigra már betöltötte a hetvenet, feleségével, Gisèle-vel annak hazájába, Svájcba költözött. Barátságunk ekkor sem szakadt meg, bár valamelyest veszített intenzitásából, hiszen csak levelezni tudtunk, találkozni nem.

Nagyjából két évig dolgoztam Victor irodájában, de az utolsó hónapokban egyre inkább kezdett elegendő lenni a rajzoló, szerkesztői munkából, és mindjobban vágytam arra, hogy visszatérhessek a tervezői munkához. Bár becsültem Victor tehetségét, és a kapcsolatam is jó volt vele, úgy éreztem, eljött az ideje, hogy olyan állás után nézzek, ahol alkalmam lesz erre.

Elkezdtem rendszeresen tanulmányozni az építészirodák álláshirdetéseit a *New York Times*ban, és újra elmentem az állami állásközvetítő szolgálathoz, hogy a segítségüket kérjem az álláskeresésben. Nem emlékszem már, hogy próbálkoztam-e más cégekkel is, és arra sem, hogy végül újsághirdetés vagy az állásközvetítő irányított-e George Nelsonhoz, akinek ugyan láttam néhány bútortervét folyóiratokban Pesten, majd Amerikában, de valójában inkább a nevét, a hírét ismertem, mintsem a műveit.

Nem tudtam, hogy munkássága a tervezés számos területét, az ember alkotta világ legtöbb elemét felöleli. Először akkor kezdett erről valami fogalmam lenni, amikor első találkozásunkra vártam a Manhattan keleti oldalán, a 22. utcában levő, az irodájának és lakásának helyet adó városi sorház lépcsőházi előterében, és nézegettem a munkáiról készült rengeteg fotót, amely az előtér hosszú falát saroktól sarokig, padlótól mennyezetig beborította. A képek között voltak vállalati védjegy-grafikák, valamint fotók kiállítási pavilonokról, bútorokról, épületekről és az általa tervezett írógépekről, lemezjátékszókról, edényekről és még sok másról. Mindez nagyon vonzónak és izgalmasnak tűnt számomra.

Élénken él emlékezetemben, hogy mennyire élveztem a találkozást vele és az első beszélgetésünket. Talán elfogódottságomat igyekezett eloszlatni póztalanságával, kedves humorával és az érdeklődéssel, amellyel a magyarországi munkáim fotóit átnézte. De mint később tapasztaltam, a póztalanság, az önirónia és a minden iránti kíváncsiság általában is jellemző volt rá. Megemlítette, hogy nem én leszek az első magyar tervező az irodájában, mert néhány ilyen származású tervező már dolgozott korábban nála.

Elképzelhető, hogy az építész végzettségű, de nagyrészt másfajta tervezői feladatokkal foglalkozó Nelson azért vett fel, mert a munkáimról készült fotókat átnézve feltűnt neki, hogy nemcsak épületeket terveztem, hanem belsőépítészeti munkákat is csináltam. Ez a hatvanas években, amikor pályakezdő építészként elkezdtem dolgozni, teljesen szokatlan volt Magyarországon, ahol Kozma Lajos nemzedékétől eltérően a fiatalabb építészgeneráció szinte soha nem foglalkozott belsőépítészettel. Nekem sem volt jelentős belsőépítészeti gyakorlatom, de amikor 1965 körül apámmal közösen terveztem két bútorbemutató termet, rengeteget tanultam tőle, aki ugyanolyan járatos volt a belsőépítészetben és a bútortervezésben, mint az építészetben.

Miután megállapodtunk a fizetésben és az állás többi részletében, Nelson körülvezetett a két emeletet elfoglaló tervezőirodában, és megmutatta, hol dolgoznak a tárgy- és bútortervezők, hol a grafikusok és hol a belsőépítészek, sőt a pincébe is levitt, ahol a modellműhely és a fotóműterem volt. Amikor visszatértünk az első emeleti szobájához, ahol a portfóliómat hagytam, bemutatott a szobája előtti íróasztalnál ülő Jacqueline-nak,

francia születésű feleségének, aki az iroda személyzeti vezetője és menedzsere volt, és Hilda Longinottinak, a már több mint egy évtizede nála dolgozó titkárnőjének.

Úgy rémlik, hogy az első hetekben régebben futó munkák tervezőinek kellett segítenem, de ezen kívül igyekeztem megismerkedni a többi tervezővel is és elbeszélgetni velük a projektekről, amikben dolgoztak. Nelson azonban hamarosan, talán már februárban, megbízott egy önálló feladattal: egy, a Michigan állami Lansingban lévő nagy bőrönd- és táskabolt, a „Liebermann’s Luggage Store” homlokzatának átalakításával és belső kiképzésének tervezésével. Elmondta, hogy bár most sok más megbízással van elfoglalva, mégis beleegyezett az üzlet tervezésébe, mert úgy érezte, tartozik ezzel Betty Price-nak, a tulajdonosnak, akinek már évekkorábban is tervezett egy ugyancsak Lansingban lévő ajándékboltot.

Átadta a nagyobb házak közé épült, egyemeletes üzlet akkori állapotát mutató fotókat és tervrajzokat, de a tervvel kapcsolatos elképzeléseiről mindössze annyit mondott, hogy igyekezzek minél könnyebben változtathatóra tervezni a belső kiképzést, mert lehet, hogy néhány év múlva a táskák helyett vagy mellett más dolgokat fognak árulni.

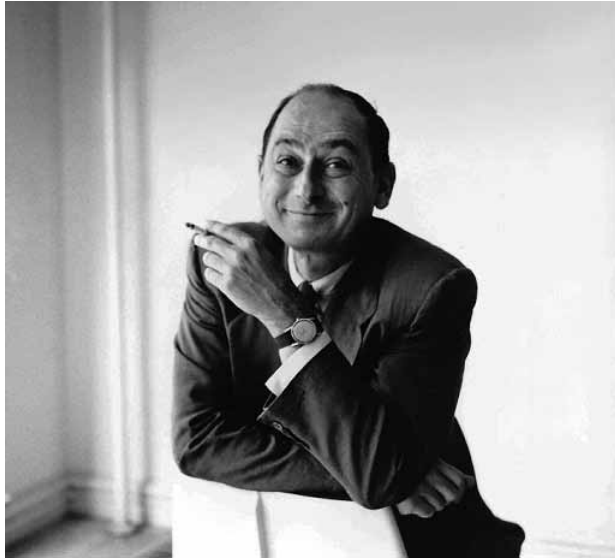
Lelkesen kezdtem el dolgozni a terveken. Arra számítottam, hogy Nelson úgy egy hét elteltével meg fogja nézni a vázlataimat, de elmúlt egy hónap, és ennek semmi jelét nem láttam. Csaknem minden nap rövid időre felbukkant az irodában, itt-ott megállt csevegni, őt nekem is többnyire kedvesen odaköszönt, de mintha nem igazán érdekelte volna az, amit csinállok. Igaz, más tervek alakulását valamivel gyakrabban ellenőrizte, de egy idő után kezdtem megérteni, hogy mindez nem az érdeklődés hiánya volt nála, hanem stratégia.

Tudta, hogy az alkalmazottai lelkesebben, sikeresebben dolgoznak, ha a készülő tervet magukénak érzik. Ugyancsak az alkotói önállóság érzetét igyekezett elősegíteni azzal, hogy nem izgatta, ha a nála dolgozók munkaidő alatt néhány percre újságot olvasnak, vagy ha ebédszünetben egy óra helyett másfél órára távoznak el az irodából. Ez nagyon különbözött más irodáktól, ahol ha a főnök felbukkant, az alkalmazottai sietve eldugták az újságot, amit olvastak. Nelson nem törődött az ilyesmivel, mert tisztában volt azzal, hogy ki milyen eredményesen dolgozik, s csak az érdekelte. A többi tervezőirodához hasonlóan ő is vacakul fizette alkalmazottait, annyiban azonban mégis eltért a szokásostól, hogy – liberális elveinek megfelelően – kedvezőbb betegbiztosítást nyújtott nekik.

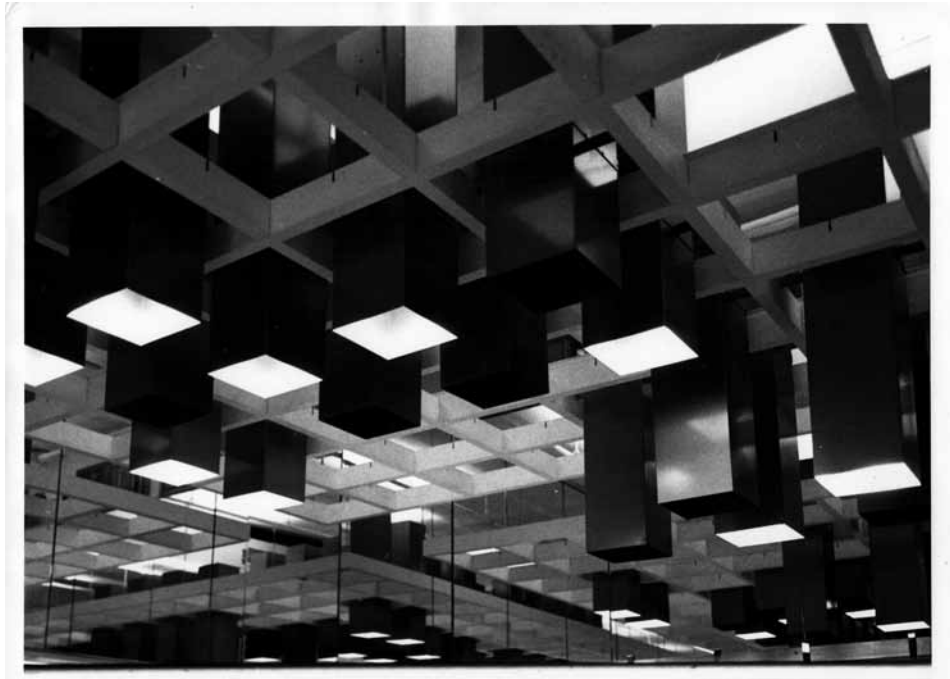
Később is csak nagyjából havonként vagy még annál is ritkábban nézte meg az üzlet készülő terveit, s többnyire akkor is csak hallgatta, amit mondok, de alig tett megjegyzést. Mint említettem, az irodának akkoriban rengeteg fontos és nagy munkája volt. Miután Nelson látta, hogy nagyjából minden rendben megy nálam, békén hagyott, és inkább olyan dolgokkal foglalkozott, amelyek jobban érdekelték, vagy az iroda olyan munkáival, amelyekkel több probléma volt.

Bár, mint később megtudtam, ez fiatalabb korban nem volt ennyire egyoldalú, mégis már évtizedek óta a legtöbb építészről, designertől eltérően nem vázlatok segítségével fejezte ki a tervekhez kapcsolódó gondolatait, hanem szóban. Sőt még akkor is csak általános véleményt mondott a tervekről, és szinte soha nem javasolt konkrét megoldást. Lehetséges, hogy ez is hozzátartozott stratégiájához: nem akarta precíz javaslatokkal gátolni a nála dolgozó tervezők fantáziáját, alkotókészségét. Az irodájában töltött idő alatt soha nem láttam őt egy alkalmazottja számára valamit lerajzolni, amiből azt a téves következtetést vontam le, hogy a rajzi kifejezés nem erős oldala. Csak évekkor később, amikor egy könyvben láttam néhány remek fiatalkori rajzának, külföldi útjain készült skicceinek reprodukcióját, jöttem rá, hogy mennyire tévedtem.

Kimondhatatlanul élveztem a nekem nyújtott tervezői szabadságot. A nehéz problémát jelentő, szinte folyosószerűen keskeny és mély üzletteret – Nelsonnak a tér változtatóságára vonatkozó megjegyzésére gondolva – nem tagoló elemekkel, hanem Adolf Loos bécsi Amerikai Bárjának nekem nagyon tetsző enteriőrjét követve, az oldalfalakat

George Nelson

Liebermann's üzlet

szemmagasság felett burkoló tükörsávval próbáltam kellemesebbé tenni, amely azt az illúziót keltette, mintha a tér a falak mögött folytatódna. A mennyezet függesztett fa raszterre is ezt a célt szolgálta, mert látni engedte a farács feletti teret, és ezzel is csökkentette a nyomasztó, folyosószerű hatást. A raszterba különböző magasságban és szabálytalan csoportokban beillesztett hosszú, fekete, szegletes csövekre emlékeztető világítótestek ötlete is egy régi élményemre épült: a Svájcban élő Kemény Zoltán absztrakt fémdomborműveire, amelyekkel 1964-ben a Velencei Biennálé svájci pavilonjában ismerkedtem meg. A táskabolt tulajdonosnője kérte, hogy az eladótér a réginél nagyobb legyen, ezért a raktárhelyiséget minimálisra csökkentettem, s ehelyett a raktározandó áruknek az egységes méretű és szabadon átrendezhető eladópultok alsó részét elfoglaló szekrényekben biztosítottam helyet, míg a pultok felső részét az árukat bemutató vitrin alkotta. Mind a viszonylag kicsi, azonos nagyságú eladópult egységek, mind a mennyezeti farács könnyen áthelyezhető világítótestei az üzlet átrendezhetőségét szolgálták, eleget téve ezzel annak az igénynek, amit Nelson a tervezés kezdetekor említett. Az üzletbe belátást engedő, teljes egészében üvegezett portál feletti tömör homlokzati falat 8 méter magas, messziről látható „L” tagolta, utalva a Liebermann's nevű üzlet kezdőbetűjére.

Miközben a vázlatterveken dolgoztam, egyre jobban aggódtam, hogy miként fogom tudni az üzlet kiviteli terveit elkészíteni. A Lundy irodájában töltött két év alatt egész jól belejöttem az építőipari termékeket gyártó cégek katalógusait tartalmazó, minden építészirodában megtalálható vastag kötetek használatába, de egyáltalán nem ismertem az olyan cégeket, amelyek a belsőépítészeti fémárúkat, például zsanérokat, fiókok oldalára szerelt csapágyas síneket, fiókhúzókat stb. gyártják. A kollégák, akiket az efféle katalógusok felől kérdeztem, mind Ernest Farmerhez, az iroda legrégebbi alkalmazottjához és az ilyen termékek legjobb ismerőjéhez küldtek. A nálam több évtizeddel idősebb Ernest hamarosan egyik legjobb barátom lett, s barátságunknak – amiről később majd bővebben fogok írni – csak a 2000-es évek elején bekövetkezett halála vetett véget.

A kivitelezés zökkenőmentesen zajlott, s szeptember táján elkísérhettem Nelsont az újra megnyílt üzletet megnézni és a tulajdonossal, Betty Price-al újra találkozni. Korábban soha nem volt alkalmam olyan hosszasan beszélgetni Nelsonnal, mint a repülőút és a kétnapos lansingi tartózkodásunk alatt. Már nem emlékszem mindenre, amiről a repülőn folytatott csapongó beszélgetésünk során szó esett, de élénken él emlékezetemben egy megjegyzése, amikor elmondtam neki, milyen nehéz hozzászoknom ahhoz, hogy nem mutathatom meg minden munkámat véleményezésre apámnak. Az egyáltalán nem szentimentális, inkább enyhén gunyoros modoráról ismert Nelson meglepő gyengédséggel azt válaszolta, hogy ő szívesen átveszi ezt a szerepet.

A repülőútunk alatt nemcsak a világ legkülönbözőbb problémáihoz fűződő gondolatait hallgattam nagy élvezettel, de eközben csodálattal figyeltem, ahogy a folytonosan cigarettázó Nelson minden látható következmény nélkül az egyik martinit itta a másik után. Beszélgetésünk során valahogy az is szóba került, hogy néhányszor találkoztam Breuer Marcellel. Nelson ennek kapcsán elmesélte, hogy sok évvel korábban egyszer Breuer és ő valami összejövételre voltak meghíva Közép- vagy Dél-Amerikában – sajnos nem emlékszem az országra, amit említett. Miközben Nelson a kanyargós hegyi úton az autót vezette, Breuer időnként elnevette magát. Kiderült, hogy az út melletti Curva pericolosa feliratokon nevet, és mindketten jót derültek, amikor Breuer elmagyarázta a curva/kurva szó magyar jelentését.

Nelson nagyon meg volt elégedve az elkészült üzlettel, s javasolta, hogy este, amikor már nincsenek ott vevők és eladók, menjünk vissza fotókat csinálni az enteriőről és a kivilágított homlokzatról. Megbeszéltük, hogy én fogom a fekete-fehér felvételeket csinálni, míg ő a színeseket. Nelson szenvedélyes fotós volt, aki felvételek ezreit csinálta, s mindig azokkal illusztrálta az előadásait és a könyveit. Néhány előadásán két vagy három egy-

Liebermann's üzlet

más melletti vászonra szimultán vetítette a képeket, hogy ezzel hangsúlyozza az összefüggéseket, s kihasználja a gyorsan változó képek dinamikáját, szuggesztív hatását.

Bár – mint említettem – Nelson egyetlen konkrét javaslatot sem tett, miközben az üzlet tervein dolgoztam, s így az szinte teljesen önálló munkámnak tekinthető, kezdeti kérése, hogy tervezzem minél könnyebben változtathatóvá, mégis döntő fontosságú volt, és befolyásolta a terv végső formáját. Akkoriban, amikor az irodájában dolgoztam, másoknak is gyakran adott hasonló módon szabad kezet a tervek kialakításában, bár ennek mértéke valószínűleg esetenként változott. Irving Harper, az iroda egykori alkalmazottja említette egy öregkori interjújában, hogy Nelson a negyvenes években és az ötvenesek elején kissé jobban részt vett a bútorok tervezésében, mint azt később tette, bár már akkor is mások dolgozták ki számára a terveket. És maga Nelson mondta el egy nem sokkal a halála előtt készült interjújában, hogy a negyvenes évek közepén általában laza skicceket adott át a bútor-ötleteiről Ernest Farmernek, első alkalmazottjának, amelyekből aztán az csinált kivitelezhető terveket. Az ötvenes évek közepétől kezdve egyre inkább csak a tervezés alapötlete, sőt gyakran csupán a tervben követendő irányelv származott tőle, néha még az sem. De persze még ekkor is magának tartotta fenn a tervek jóváhagyásának vagy elutasításának jogát, s így az irodából kikerülő munkák mégiscsak tükrözték ízlését.

Mielőtt dolgozni kezdem Nelsonnál, természetesnek vettem, hogy a nevével publikált munkák az ő művei. Bár az irodájában töltött majdnem két év alatt kezdem kapiskálni, hogy a valóság ennél komplikáltabb, csak az irodából való kiválásom és Nelson halála után tudtam meg, hogy szinte minden munkáját az alkalmazottai tervezték. Igaz, néha hallottam kollégáktól, hogy valójában melyik régebbi alkalmazott tervezte Nelson egyikét híressé vált bútorát, mégsem fogtam fel, hogy ezek nem kivételes esetek voltak. Nelson életében mindez nem volt közismert, csupán néhány régi alkalmazottja ismerte a teljes valóságot. Nelson ugyanis ezt az iroda belügyének tekintette, s nem akarta, hogy a nagyközönség is tudjon róla. Legfeljebb a szakmának, vagyis nem a nagyobb nyilvánosságnak szánt publikációkban jelölte meg munkatársait, de azt sem mindig. Bár Amerikában az építészek vagy bútortervezők ritkán nevezik meg munkatársaikat a nyilvánosság előtt, az ő esetében azonban nem csupán a neves tervező munkáját segítő munkatársakról volt szó, hanem lényegében önállóan dolgozó alkalmazottakról. Nelson 1986-ban bekövetkezett halála óta azonban a dolog nyilvánosságot kapott. Az irodájában egykor dolgozók is beszámoltak erről, a róla megjelent monográfiák is megírták, sőt a George Nelson Foundation honlapján is szerepel a munkák eddig azonosított szerzőinek neve.

De nagyon téves képet kapunk jelentőségéről, ha csak annak alapján ítélkezünk, hogy mások tervezték a neki tulajdonított művek túlnyomó többségét. Irving Harper, aki az iroda fennállásának első 17 évében, 1947 és 1963 között vezető tervező volt Nelsonnál, egy 1997-es beszélgetésben „a design Gyagilevének” nevezte őt, utalva az Orosz Balett igazgatójára és világhírré emelőjére. Ez valóban nagyon találó, frappáns megjegyzés, mert Gyagilevhez hasonlóan Nelson is nagyszerű érzékkel tudta mások képességeit felmérni. Még negyven éves sem volt, amikor 1945-ben a Hermann Miller bútorgyár művészeti vezetője lett. Ekkor még egyetlen bútorterv sem fűződött nevéhez, a gyár tulajdonosa csupán a tervezéssel kapcsolatos meggyőző és eredeti gondolatai alapján bízta meg a vezetéssel. Az elkövetkező években azonban már rengeteg remek, a mai napig forgalomban levő bútort tervezett a gyár részére, s ezen kívül olyan kiváló tervezőket kért fel a cég számára dolgozni, mint Alexander Girard, Isamu Noguchi és a még náluk is jelentősebb Eames házaspár. Saját alkalmazottait is biztos ítélőképességgel tudta kiválasztani. A rövidebb-hosszabb ideig nála dolgozó tervezők közül Ettore Sottsass és Michael Graves tett szert a legnagyobb hírré, de rajta kívül sok más alkalmazottból lett később saját irodát vezető, ismert designer.

Nelson a harmincas évek második felében és a negyvenes évek elején főleg építészeti cikkek szerzőjeként és egy építészeti magazin szerkesztőjeként vált ismertté. A könyvei is

rendkívül nagyhatásúak és népszerűek voltak: a Henry Wrighttal közösen írt, 1945-ben megjelent *Tomorrow's House* (A holnap háza) című műve egy ideig a *New York Times* bestsellerlistáján volt. Az írás mindvégig kedvenc alkotói területe maradt, sőt néha bevalotta, hogy még a tervezői munkánál is jobban szereti. De a nagy hatású cikkeken kívül már a negyvenes években is néhány olyan jelentős új, bár előzményekkel bíró koncepció fűződött nevéhez, mint az 1944–45-ös tároló fal (*storage wall*), amely egy tételhatároló elemet képező vagy egy falat teljes magasságában beborító, sok különböző funkciót kielégítő, típuselemekből összeállítható szekrénysorból állt. Hasonlóan fontos újítás volt az első „L” alakú íróasztal, a Hermann Miller „Executive Office Group” egyik darabja, melyet Nelson 1947-ben tervezett. A Lengyel Károly által 1930-ban tervezett íróasztal kihúzható „oldal szárnyaival” e Nelson kezdeményezte asztal egyik előzményének tekinthető, de egyrészt nem fejleszti logikus konklúziójáig az ötletet, másrészt Nelson szinte biztosan nem ismerte. Nelson újításai nem korlátozódtak a bútortervezésre. 1943-ban például a belvárosok revitalizációjának keretében javaslatot tett a fő bevásárlóutcák gyalogosítására. Ez az általa „Fű a fűtácán”-nak nevezett gondolat tekinthető a későbbi gyalogos bevásárlóutcák őskének. Nagyon érdekelték a gyárilag előállított típuselemekből különböző formában összeállítható épületek lehetőségei; így jött létre 1955–57-ben az úgynevezett Kísérleti Háza. Rengeteget foglalkozott a környezetszennyezés (hulladékok, szemetelés, valamint kémiai és vizuális szennyezés) problémájával, különösen élete utolsó évtizedeiben. Gondolatait, koncepcióit cikkek, könyvek, előadások segítségével népszerűsítette – éppen ezért jelentősége, hatása nem korlátozódott közismert bútór- és tárgyterveire.

Szeptember táján, a Liebermann's üzlet elkészülte után, Nelson megkért, hogy vegyek részt a BP (British Petroleum) amerikai részlege részére készülő, sorozatban előgyártott és raktáron tartott típuselemekből összeállítható szervízállomások és benzinkutak tervcsaladjának több hónappal azelőtt elkezdett tervezésében. Nelson ezt az irodájában akkor futó munkák talán legfontosabbjának tekintette, nemcsak azért, mert már több évtizede foglalkozott az ilyesfajta, egységes típuselemekből összeszerelt épületek gondolatával, hanem azért is, mert a tárgytervezés is munkásságának egyik fontos területe volt. Az előgyártott műanyag homlokzati panelek, valamint a szabványosított részekből álló benzinkutak tervezésének feladata pedig ilyen jellegű volt. A benzinkút terveit a velem nagyjából egykorú Barry Berger készítette, s egy másik kolléga foglalkozott a panelek gyártási és minőségi követelményeinek összeállításával. Ez nehéz feladat volt, mert bár korábban is épült néhány kísérleti ház üvegszálaspoliészter panelekből, soha addig nem dolgoztak ki előírásokat az ilyen panelek sorozatgyártására. Én eleinte a belső oldalukon termékek bemutatására és más funkciókra is használt homlokzati panelek tervein dolgoztam, melyek koncepciója már korábban kialakult, így rám inkább csak a részletek kidolgozása maradt.

Készítettünk egy modellt az építési rendszer egyik lehetőségét bemutató olyan autóservízhez és benzinkúthoz, amelynél a helyiségeket, a kutat és a hozzájuk vezető behajtókat hatalmas háromdimenziós térrácson nyugvó lapostető védte az időjárástól. Az óriási, a tervezőcsoportunk nagy termékének középső részét szinte teljesen betöltő modell paneljei azért voltak annyira valóságosak, mert maguk is műanyagból készültek, csak nem üvegszálaspoliészterből, hanem vákuumformált vékony műanyag lapokból.

A megrendelő változó igényei miatt sok zökkenővel haladó terv adminisztrációját végző fiatal építész valamikor az év vége felé felmondott, mert az irodában megismert egyik titkárnővel össze akart házasodni, és egy másik városban akartak letelepedni. Helyette Nelson engem bízott meg a projekt adminisztrációjával és vezetésével, ami a megrendelővel való kapcsolat nehézségei miatt igencsak igénybe vette szerény diplomáciai és kommunikációs képességeimet. De Nelson meg volt elégedve ezzel a munkámmal is, és nem engem, hanem a megrendelőt okolta, amikor a következő év első felében a projekt lelassult, majd hősi halált halt.

Az iroda évente egyszer-kétszer bulit rendezett, ahol a Nelsonnál dolgozók olcsó bort és kávéét iszogatva, sajt szeleteket, nyers zöldségeket és kekszeket rágcsálva beszélgethettek. Az októberben tartott ilyen bulin Nelson eleinte csak üldögélt, a feleségével társalgot, és nézte a kisebb csoportokba verődött alkalmazottait, de egy idő után – talán valami kérdésre reagálva – elkezdett beszélni. A jelenlevők hamarosan mind ott ültek körülötte a szőnyegpadlón, és hallgatták. Nelson kevés dolgot szeretett annyira, mint a kedvenc témáiról csevegni. Lebilincselő előadó volt, aki kihegyezett megfogalmazással, szokatlan példákkal, meglepő gondolattársításokkal és nem utolsósorban humoros megjegyzésekkel tette komoly mondanivalóját szórakoztatóvá. Utálta a nagyképűsködést, s élvezte, ha megkérdőjelezhet elfogadott véleményeket, rámutathat azok abszurditására. Ugyanúgy, ahogy ő is igyekezett az unalmat elkerülni, mások unalmas, klisékkel teli fecsegéséhez sem volt türelme.

Ezúttal egyrészt az igénytelenségről beszélt, amivel a modern ember környezetét alakítja, másrészt a kémiai és vizuális szennyeződésről, amit csak úgy lehetne hatásosan csökkenteni, ha sikerülne megváltoztatni, ahogy az emberek erről gondolkodnak, de sort kerített a városok problémáira és néhány más témára is. Körülbelül egy óra elteltével, Nelson a rá jellemző önironikus megjegyzéssel fejezte be monológját: „na ennyi elég ebből, mert úgy tűnik, sikerült már benneteket álomba ringatnom”.

1970 elején, amikor Nelson felvett, az iroda rendkívül elfoglalt volt, de 1971 közepére ez nagyon megváltozott. Az ország gazdasági életében pangás állt be, s ezt az építés- és a designirodák az elsők között érezték meg. Nelsonnál a kifutó régi munkák helyére nem jöttek új megbízások, s emiatt egyre több alkalmazottját volt kénytelen elbocsájtani. Míg korábban körülbelül huszonöt tervező dolgozott nála, most talán csak tíz. Az iroda nagy helyiségeiben a rajzasztalok nagy részénél senki sem ült. Persze én is aggódtam a jövő miatt, de – mint kiderült – szerencsére azok közé tartoztam, akiket Nelson ameddig csak lehetett, igyekezett megtartani.

Mivel nem tudott pénzt hozó, tényleges megbízásból adódó munkát adni nekem, kitálalt egy projektet, amellyel néhány hónapig foglalkoztatni tud. Nelson néha korábban is hajlandó volt az irodájában saját költségére megvizsgálni, hogy milyen tárgyakkal, bútorokkal lehetne bizonyos társadalmi igényeket kielégíteni. Most is ez történt: megkért, hogy gondolkozzak olyan bútorokon, amelyek illenek az úgynevezett „új nomádok”, a szinte állandóan úton levő fiatalok életmódjához. Bár az Európánál nagyobb mobilitás már a 19. század óta jellemző volt az USA-ra, ezeknél az új nomádoknál ez életük állandó velejárója lett, nyilván azért, mert így akartak lázadni szüleik megállapodott, polgári életformája ellen.

Nelson megint nem siettetett, hanem csak nagyon ritkán nézte át a vázlataimat. Közülük a legígéretesebbnek a szekrényé, ágyá, heverővé, székké vagy íróasztallá alakítható, de útközben tárolásra használható utazóládák tűntek, de ezeknél is kétségesnek látszott, hogy elég ember lenne hajlandó ilyesmire pénzt költeni. Szerintem Nelson az első perctől kezdve nem volt meggyőződve ötlete kereskedelmi életképességéről, és csupán azért osztotta ki nekem a feladatot, mert foglalkoztatni akart. Én mindenesetre szorgalmasan produkáltam a vázlatok tömegét, bár sejtettem, hogy ez nem mehet így sokáig. Miután az iroda továbbra sem kapott jelentős új megbízást, három hónap elteltével Nelson belátta, hogy engem is el kell bocsájtania.

Felajánlotta, hogy ír egy ajánlólevelet, amely talán meg tudja könnyíteni számomra az álláskeresést. A levélben kitért arra, hogy a bőrönd- és táskabolt Lansing, Michiganban túlnyomórészt az én munkám eredménye volt, hogy sikerrel vezettem a BP benzinkút és szervizállomás prototípusának „rendkívül nehéz” (exceedingly difficult) projektjét, sőt még arra is, hogy az ügyfelek elismerően nyilatkoztak a hozzáállásomról és az általam nyújtott szolgáltatásról. Fogalmam sincs, hogy a másoknak írt ajánlólevelei mit tartalmaztak, de bevallom, örültem a nekem írottaknak, s ma is jó érzés tölt el, ha újra átfutom.

Liebermann's üzlet

Kapcsolatom mindvégig kellemes maradt vele. A következő években órabéresként kétszer is kisegítettem az irodájában, s ilyenkor néha beszélgettünk egy kicsit. De ezen kívül is mindig kedvesen üdvözölt, ha felbukkantam az irodában, hogy az egyik régi kollégával ebédelni menjek. Tudtam a nyolcvanas évek elején egyre nyilvánvalóbb egészségi problémáiról, és arról is, hogy 1984 körül végleg bezárta az irodáját, mégis megdöbbenett, amikor 1986-ban a haláláról értesültem.

A búcsúztató összegyövegetelt, amelyre engem is meghívtak, abban a Nelsonék lakásától néhány lépésre levő klubban tartották, amelynek ő tagja és gyakori látogatója volt. Nelson soha nem szerette az ünnepélyes beszédeket, ezért néhány megemlékező szó után a résztvevők, nagyrészt az iroda egykori alkalmazottai, kisebb csoportokba verődve beszélgettek egymással. Mint a legtöbben, én is odamentem Jacqueline-hez, az özvegyéhez részvétet nyilvánítani és néhány szót váltani vele. Jacquie, ahogy az irodában mindenki nevezte, kedvesen hívott, hogy látogassam meg. Megköszöntem, de végül nem mentem el hozzá, mert bár semmi konfliktusunk nem volt egymással, valahogy soha nem tudtam feloldódni társaságában. Talán az is közrejátszott ebben, hogy mint az iroda menedzsere, ő nem lehetett annyira lezser, mint George, de azt hiszem, főleg valami ösztönös idegenkedés tartott távol tőle. Az sem segített, hogy a francia akcentussal beszélő Jacquie nehezen értette az én magyar akcentusomat. Ezért ha beszélgettünk, egyre közelebb hajolt a számhoz, szinte mintha bele akarná dugni a fejét. Ez persze még gátlásosabbá tett engem, s nyilván csak növelte az akcentusomat.

Befejezésül az irodában megismert kollégákról szeretnék röviden írni, valamint arról, hogy mit tudok a Nelson műveként számontartott bútorok tényleges szerzőiről. Bár több más kollégával rendszeresen összejöttem az irodán kívül is, és nem egyet közülük feleséggel meghívtunk otthonunkba, egyikükkel sem kerültem olyan szoros és tartós barátságba, mint Rick Hibberddel, az egyik grafikus tervezővel, és a már korábban is említett Ernest Farmerrel, Nelson első alkalmazottjával, aki az iroda kezdeteitől szinte a felosztásáig nála dolgozott.

Ernest az egyik legkülönösebb ember volt, akit ismertem. Hosszú ideig csupán nagy tapasztalattal bíró rajzolónak, technikusnak véltem, és fogalmam sem volt arról, hogy az iroda korai korszakának egyik legjelentősebb tervezője volt. Hálás voltam a technikai részletek megoldásában nyújtott segítségéért, és megismerkedésünk kezdetétől fogva éreztem, hogy kedvel engem. Én is vonzódtam hozzá: néha együtt töltöttük az ebédidőnket egy közeli kávézóban, és azon kívül is sokat beszélgettünk. Naponta láttam, amint elmaradhatatlan pipáját a szájában tartva, a táskarádióján klasszikus zenét hallgatva szorgalmasan dolgozik mások terveinek megrajzolásán és részleteinek kidolgozásán. Azt is észleltem, hogy a rend megszállottjaként állandóan rendet rak az irodában és kidob minden felesleges dolgot. Otthon sem szeretett feleslegesnek ítélt dolgokat tartani, és bár rengeteget olvasott, mint említette, időnként kiselejtezte a könyveit, hogy ne gyűljön túl sok össze. Tudtam tőle, hogy esténként a pianóján gyakran játszik darabokat kedvenc klasszikus zeneszerzőitől, s így igencsak meglepett, amikor egyszer csak bejelentette, hogy eladta pianóját és elajándékozta kottáit, mert felhagyott a zongorázással. Ha mondta is, most már nem emlékszem a kiváltó okra: talán az egyik szomszédja szólt, hogy hallja zongorázni. De a mindennapi életére vonatkozó ilyen kivételes megjegyzései dacára, valójában hosszú ideig jóformán csak annyit tudtam róla, hogy agglegényként egyedül él. Minden akcentus nélkül beszélt angolul, s a neve sem utalt idegen eredetre, így semmi okom nem volt kételkedni abban, hogy Amerikában született.

Akkor derült ki, hogy mennyire tévedtem, amikor Nelson egyszer odatett elém egy német könyvet, és megkérdezte az egyik szó jelentését. A szót nem igazán ismerve csupán néhány szinonima kinyögésére voltam képes, de a közelünkben álló Ernest bemondta a szó pontos angol megfelelőjét. Kérdeztem, honnan tud ilyen jól németül, mire csupán annyit mondott: ott születtem. Csak találgatni tudom, hogy Nelson – aki persze jól tudta

Mályvacukor Kanapé

Mályvacukor Kanapé

ezt Ernestről – miért nem hozzá fordult a kérdéssel: talán próbára akart tenni engem, amit néha más alkalmazottjaival is megtett.

Későbbi beszélgetéseink során Ernest kérdéseimre elmondta, hogy Kölnben született, ahol iskolai tanulmányai után egy bútorigazgató tervezőjeként dolgozott. Mesélte, hogy mennyire tetszettek neki akkoriban Kozma Lajos munkái, amelyeket német folyóiratokból ismert. 1938-ban huszonegy éves fiatalemberként, angolul csak néhány szót tudva emigrált Amerikába, ahova a szülei két évvel később követték. Ernest először az ottani modern bútortervezés és belsőépítészet egyik úttörőjénél, Gilbert Rhode-nál kapott állást. Rhode 1944-beli váratlan halála után, 1945 vége felé kezdett a fabútorok részleteihez akkor még alig értő Nelsonnak segíteni a Hermann Miller cégnek szánt közel 80 darabból álló bútorsorozat tervezésében. Ernest már 1939-ben, Rhode irodájában is tervezett egy radikálisan modern cipőüzlet-enteriőrt, és most Irving Harperrel közösen ő tervezte a Miller cég első bemutatótermeit New Yorkban és más városokban, valamint a vállalat nagyon szép, könyv formátumú korai katalógusainak belveit.

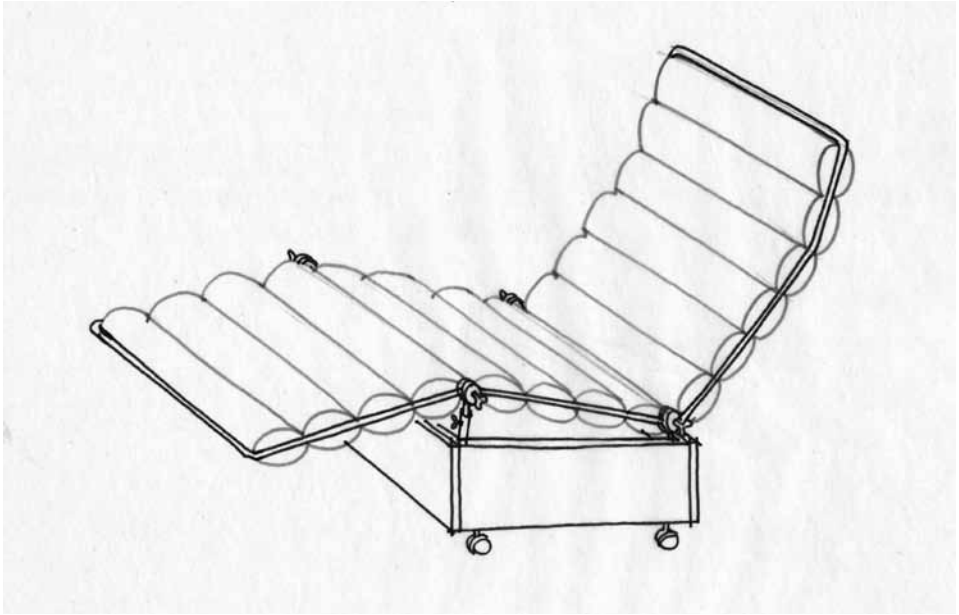
A végletesen zárkózott Ernest azonban csak a lehető legszűkszavúbb válaszokat adta, ha az életéről kérdeztem. Az eredeti nevét is csak a halála után, egy Rhode-ról szóló monográfiából tudtam meg: Ernst Feibelmannak hívták. Ma Kölnben, családjának régi lakhelye, a Meister-Ekkehart utca 5. előtti járdába sülyesztett úgynevezett *Stolperstein*, botlatókő, azaz macskakőre rögzített feliratos réztábla emlékeztet arra, hogy egykor a szüleivel együtt ott lakott.

A Nelson-iroda korai éveiben betöltött döntő szerepéről egyáltalán nem beszélt nekem. Csak akkor tudtam meg ezt egy kollégától, amikor egy-két évvel az iroda elhagyása után Nelson visszahívott, hogy órabéres mellékállásban kisegítsek valami munkában. A részleteket azonban ez a kolléga sem ismerte, azokat csak egy Nelsonról szóló, 1995-ben, azaz Ernest életének vége felé megjelent monográfiából tudom.

Barátságának sok tanújelét adta: néha megajándékozott egy-egy német könyvvel, mert tudta, hogy mennyire szeretem a német irodalmat, és 1980-ban az ő révén kaptam egy érdekes magántervezői megbízást. Ugyanis Arthur Drexel, a Museum of Modern Art designrészlegének vezetője, aki egykor a Nelson-iroda alkalmazottja volt, Ernestet kérte fel Breuer Marcell 1931-ben tervezett, de elveszett csövázás kanapéjának rekonstrukciójára. Ernest maga helyett engem ajánlott erre a munkára, ami igazán kedves volt tőle.

Az iroda elhagyása után is rendszeres kapcsolatban maradtunk, s ez akkor sem változott, amikor 1982-ban nyugdíjba ment, nem sokkal azelőtt, hogy Nelson egészségi problémái és egyre gyérülő megbízásai miatt feladta az irodáját. Két-három hetente továbbra is együtt ebédeltünk egy olcsó falatozóban, gyakran találkoztunk a mind az ő lakásához, mind az én munkahelyemhez közeli antikváriumban, és többször együtt mentünk kiállításokat megnézni. Mániákus rendszeretete ekkor sem csökkent: néha, ha nem vette észre, hogy a távolból figyelem, láttam, amint titokban logikusabb sorrendbe rendezi a könyveket abban az óriási antikváriumban, amely mindkettőnk kedvence volt. Utolsó éveiben egészségi problémái arra kényszerítették, hogy egy idősek otthonába költözzön, ami szerencsére csak néhány percnyi sétára volt lakásomtól, így továbbra is tudtunk találkozni, és néha összefutottunk egy közlemben, a Broadwayen levő antikváriumban.

Ha most, 2021-ben az interneten rákeresek Ernest nevére, sok olyan hirdetést találok, mint azt, amelyik Ernest Farmer ebédlőszékeket kínál megvételre: „*A set of six Ernest Farmer dining chairs, designed for George Nelson and Associates*”. A rendkívül szerény Ernest soha nem panaszkodott, hogy tervezői munkásságáról csak a bennfentesek tudnak. Bár említette, hogy mennyire örül Nelson 1995-ös monográfiájának, amelyben Stanley Abercrombie először írt szerepéről a Nelson-irodában, mégis meg lenne lepődve, ha tudná, hogy húsz évvel halála után a neve szinte fogalommá vált. Az is meglepné a pirinyó fizetéséből mindig nagyon szűkös körülmények között élő Ernestet, hogy a hat szék 4900

Bőrönd-heverő (vázlat)

Kókuszsháj Szék

dollárért kelt el, és a többi általa tervezett bútor is hasonlóan magas vagy még ennél is magasabb árakat ér el.

Az iroda alkalmazottjai közül csak Irving Harper tervezett olyan sokat a Nelsonnak tulajdonított művek közül, mint Ernest. Harper, aki már Gilbert Rhode irodájában jó barátságban volt Ernesttel, az ő tanácsára kezdett 1947-ben Nelsonnál dolgozni, ahol hamarosan vezető tervező lett. Én csak egyszer-kétszer találkoztam futólag vele, mert ő jóval előttem, még 1963-ban elment Nelsontól, és saját irodát alapított. Harper a Nelsonnál töltött évek alatt rengeteg nagyszerű reklámgrafikát, könyvtervet, tárgyat, bútort és enteriőrt alkotott. A Herman Miller cég „M” alakú védjegye szintén az ő műve volt, valamint a több tucatnyi különböző falióra, melyeket Herman Miller Howard nevű fiának tervezett. Ugyancsak ő volt a szerzője Nelsonnál egy szép rozsdamentes acél evőeszköz készletnek, és 1952–53-ban valószínűleg egy porcelán teás/kávés készletnek is. Ez utóbbit szinte biztosan az a Museum elnevezésű készlet ihlette, amelyet 1946-ban a magyar származású és élete utolsó éveiben velem jó barátságban levő Zeisel Éva tervezett.

Mint azt Nelson halála óta sokan megírták, Irving műve volt Nelson egyik legismeretebb bútora, az úgynevezett Mályvacukor Kanapé (Marshmallow Sofa) is. Az ötlet onnan származott, hogy 1954-ben egy cég újfajta technológiával formált műanyag szivacsból készült kerek üléseket ajánlott Nelsonéknak, olyasfajtaakat, amelyeneket a bárpultok melletti forgatható ülésekhez használnak. Harper szinte viccből egy hétféle alatt egy olyan kanapét tervezett, amelynél mind az ülés, mind a háttámla ilyen kerek párnákból állt. Nelsonnak megtetszett az ötlet, bár a kanapé végül nem lett olyan olcsó, mint azt Harper és Nelson remélte. Ugyanis a kerek párnákat szolgáltató cég képtelen volt azokat a beharangozott technológiával legyártani, és ezért a párnákat hagyományos és költséges módon kellett elkészíteni. Igazából csak azért ismétlem el ezt a sztorit, mert példa a Nelson terveire néha jellemző humorra és szándékos furcsaságra. Nelson ugyanis jól tudta, hogy az ilyesfajta, csaknem vicces tervek gyakran nagyobb publicitást kapnak, mint a kevésbé feltűnők. Miután szinte az összes ilyen jellegű művet Harper tervezte nála, valószínűnek tűnik, hogy azok legalább annyira tükrözik a jó humorú, játékos Harper egyéniségét, mint Nelsonét.

Ma már nemcsak azt tudjuk, hogy a Nelson iroda által jelzett híres művek közül melyikeket tervezte Ernest Farmer és Irving Harper, hanem azt is, hogy például az ugyancsak nagyon ismert úgynevezett Perc Széket (Pretzel Chair) John Pile, a Kókuszshéj Széket (Coconut Chair) George Mulhauser, a Heveder Kanapét (Sling Sofa) pedig John Svezia és Ronald Beckman tervezték. Persze hozzátartozik az igazsághoz, hogy a korai időkben néha Nelson maga is tervezett bútorokat és tárgyakat. Például az olykor Platform Padnak (Platform Bench), máskor Léc Padnak (Slat Bench) nevezett bútor első változatát Nelson már 1945-ben használta a *Fortune Magazin*nál levő, modernül berendezett irodájában, és egy kissé különböző változata 1947-ben a Herman Miller cég részére tervezett terveysaládjában is szerepelt. Ezen kívül 1950 körül ő gondolta ki, hogy milyen technológiával lehetne a később Buborék Lámpának (Bubble Lamp) nevezett lampionszerű világítótesteket gyártani, bár az ötlet kidolgozása már alkalmazottjára, William Renwickre maradt. Mire azonban én Nelsonhoz kerültem, a fent említett tervezők közül már csak Ernest és Svezia dolgozott ott. Bár jól ismertem Sveziát, csak évekkel később tudtam meg, hogy 1963-ban ő volt az egyik tervezője annak az úgynevezett Heveder Kanapénak, amelyet Nelson 22. utcai házában előcsarnokában naponta láttam.

A fentiekkel ellentétben azonban saját tapasztalatomból tudom, hogy ki tervezett néhány olyan épületet vagy bútort, melynek tényleges szerzőjét mindeddig nem láttam azonosítva a Nelsonról szóló irodalomban. Ilyen munka volt a nagyrészt Gerald Jonas által tervezett People's Trust Bank piramis formájú épülete, az úgynevezett előfeszített karos-szék, amelyen Slobodan Saramandic dolgozott, a Children's Place gyerekuháizletek, melyek főleg Dennis Stockman művei voltak, és a Workspace elnevezésű irodabútor-

rendszer, Nelson utolsó nagy bútorprogramja, amelyért David Schowalter és Daniel Lewis volt felelős. Az viszont már szerepel a Nelson-monográfiákban, hogy a Manhattanban levő La Potagerie levelezőt Charles Morris Mount tervezte Judy Kovisszal közösen, hogy Nelson *How To See* című könyvének grafikai tervét Christopher Pullman, a grafikus-részleg vezető tervezője készítette, és hogy az elegáns „Eyeshade” lámpa-család Daniel Lewis műve volt. Őket is jól ismertem, bár a jóval utánam az irodába került Dan Lewisszal csak a későbbi látogatásaim alkalmával volt alkalmam beszélgetni.

A Nelsonnál nálam korábban dolgozó magyar származású tervezők közül csak Suzanne Sekeyt (Székely Zsuzsa) ismertem személyesen, míg Maria Fenyot (Fenyő Mária) csak hírből. Viszont a holokausztot túlélő magyar anyától 1946-ban Németországban született és két éves korában az USA-ba került, magyarul is tudó Judy Kovis ugyanabban a teremben dolgozott, mint én, bár kapcsolatunk csak jó ismeretség maradt, és nem fejlődött barátsággá.

Sue Sekeynek, aki gyerekként került Pestről az USA-ba, és 1950 táján dolgozott Nelsonnál, egy fiatal művészettörténész barátom mutatott be. A megismerkedésünk idején már nyolcvan év körüli Sekey kedvesen nekem ajándékozta a Nelsonról akkoriban megjelent első jelentős monográfia egyik példányát, amelyet eredetileg a kötet szerzője neki dedikált. Sekey – mint mondta – azért adta a könyvet nekem, mert bosszantotta, hogy az sehol sem említi őt, pedig ő sok információval segített Stanley Abercrombie-nak, a szerzőnek.

Végezetül egy anekdotát szeretnék elmondani egy magánmunkáról, amelyet részben azért kaptam, mert a megbízó tudta, hogy korábban Nelsonnál dolgoztam. Ez a munka önmagában véve ugyan jelentéktelen volt, mégis példával szolgált számomra arra, hogy jómódú amerikaiak néha miként hoznak döntéseket. A dolog úgy kezdődött, hogy 1972 decemberében egy barátunk meghívott az elegáns, Central Parkra néző nagy lakásában tartott bulira. Rajta és a családján kívül szinte senkit sem ismertem a nála összegyűlt huszonvalahány emberből, de igyekeztem minél többükkel néhány percet beszélgetni, mert tudtam, hogy ez Amerikában így szokás: egy bulin nem illik egyvalaki mellett lehorgonyozni és csak vele társalogni. Másnap reggel a feleségem azzal ébresztett, hogy egy nő keres telefonon, akivel a bulin ismerkedtem meg. Bár én szinte mindent elfelejtettem azokról, akikkel a bulin szót váltottam, köztük róla is, a nő emlékezett arra, hogy építész vagyok, és hogy néhány hónappal azelőttig Nelsonnál dolgoztam. Elmondta, hogy azért telefonál, mert szeretné, ha én tervezném szülei lakásának átépítését. Elképedtem, hogy miként lehet ilyesmiben így, csupán felszínes ismeretség alapján dönteni. Végül csak annyit tudtam kinyögni, hogy szívesen megmutatom a munkáimról készült fotókat neki vagy a szüleinek. Jó, megmutathatom, ha akarom – válaszolta kissé bosszúsan. Érezve ezt a hanghordozásán, nem erőltettem tovább a dolgot, hanem megbeszéltem, hogy mikor megyek el a szüleihez a feladatot megbeszélni. Csak utólag fogtam fel, hogy javaslatom azért bosszantotta, mert ő már döntött a bulin jó benyomást keltő beszélgetésünk és Nelson hírneve alapján, s nem volt kedve azt felülvizsgálni. Ez a történet arra is példa, hogy Nelson a cikkei, könyvei, előadásai és néhány ikonikussá vált terve következtében már a nagyvenes évek vége óta mennyire általánosan ismert volt Amerikában. Nem csak a szakmabeliek körében volt híres, amit abból is látni, hogy a nő, akinek a megbízást köszönhettem, jogász volt, apja pedig, akinek a lakását átterveztem, egy jól ismert filmproducer.

A Nelson irodájában töltött majdnem két év nagy élmény volt számomra, amelyre szívesen gondolok vissza. Élveztem a munkát nála és az ismeretséget vele, akit nemcsak tiszteltem és csodáltam, hanem szerettem is. Nehéz, szinte lehetetlen egy ilyen rövid írásban bemutatni komplikált egyéniségét, de szerencsére a vele foglalkozó monográfiák már megtették azt. A fentiekben nagyrészt csupán a hozzá fűződő élményeimről akartam beszámolni, bár itt-ott kiegészítettem azt olyan, már mások által is megírt dolgokkal, amelyek talán mégsem ismer mindenki.